

Раҳмонӣ Р.

ФАРҲАНГИ ОРИЁӢ: ОМУӢЗИШ ВА ПАЖӢХИШИ ОН

(Сухане чанд дар бораи китоби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» (2006), ки имсол аз таълифи он 12 сол пур шуд)

Дар охири солҳои 80 ва оғози солҳои 90-и садаи ХХ дар бораи тамаддуни ориёӣ баҳсҳои зиёде буд, ки баъдан он боиси пайдо шудани созмони «Куруши Кабир» (баъд «Ориёнои Бузург») гардид. Ин созмон, ки кӯшиши пайванд ва ваҳдати тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳонро дошт, бо авҷ гирифтани ҷанги таҳмили ва баробари ба сари ҳокимият омадани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаъолияти худро қатъ кард. Барои он қатъ намуд, ки ин андешаи нек таваҷҷуҳи Пешвои миллатро ба худ ҷалб намуд. Натиҷаи омузиш ва пажӯҳиши таърих ва фарҳанги ниёгон буд, ки Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2006-ро, соли тамаддуни ориёӣ эълон карданд ва дар ҳамон сол таҳти унвони «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» китобе чоп намуданд, ки ба наشري он имсол даҳ сол пур шуд. Ин мақола дар бораи ин китоб аст.

Дар охири садаи бист худшиносии миллӣ дар ҳамаи ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низ боло рафт. Инро аз осори адабӣ, забонӣ, таърихӣ, фалсафӣ, фарҳангии тоҷикон, ки дар нимаи дуҷуми садаи бист таълиф шудааст, хеле хуб мушоҳида кардан мумкин аст. Ба хусус пас аз бозсозии М.Горбачёв равшанфикрони тоҷик, яке аз аввалинҳо буданд, ки барои пойдории ояндаи забони хеш ва нигоҳ доштани ҷойгоҳи он дар ҷомеа мубориза бурданд ва дар охири солҳои ҳаштоди садаи бист натиҷаи дилхоҳе ба даст оварданд, ки ин ҳам қабули Қонуни забони Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Дар он солҳо дар навиштаҳои фарзандони фарзонаи миллат, дар бораи таърихи ниёгон баҳсҳо, ҳатто дар осори адабӣ бо эҳсосоти баланди миллӣ, на наҷодпарастӣ, ба таърихи деринаи бостонӣ ишоратҳо мешуд. Наслҳои ҷавони миллат бо муҳаббат ва меҳри махсус ба ҳар асаре, ки марбут ба худшиносӣ буд, рӯ меоварданд ва онро дар ёдҳо супорида, дар маҳфилҳо, ҷашнҳо, арусиҳо баён менамуданд ва месароиданд.

Ҳанӯз дар оғози солҳои навади садаи бист дар кишвари абарқудрати шӯравӣ созмонҳои гуногуни миллӣ, иҷтимоӣ, ҳизбӣ, наҷодпарастӣ ба вучуд омаданд, ки таъсири он ба кишвари мо низ буд. Дар Тоҷикистон ҳам вазъияти бухронии сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ шиддат гирифт. Душманони дохилӣ ва хориҷӣ зуд аз паи шикори он шуданд, ки нақшаҳои шуми худро амалӣ намоянд.

Дар ин солҳо дар канори ҳамаи гурӯҳҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ созмоне ба вучуд омад, ки дар аввал «Куруши Кабир» ном дошт ва баъдан ба номи «Ориёнои Бузург» ба фаъолият шурӯъ кард. Тибқи барномаи ин созмон ҳадафи аслии он ваҳдати миллат, омузиши фарҳанги ниёгон, пайванди забонии тоҷикон бо ҳамзабонон буд. Ҳамчунин ошкоро гуфта мешуд, ки дар фаъолияти ин созмон унсурҳои наҷодпарастӣ комилан вучуд надоранд, балки ҳар миллати ба забон ва фарҳанги худ муҳаббат дошта ба забон ва фарҳанги миллатҳои дигар низ бояд

хамон андоза самимият дошта бошад. Ҳадафи аслии ин созмон мардумро бо фарҳанги гузаштаи дуру наздик ошно намудан ва миллатро дар ин мавҷи пурталотуми ҷаҳонишавӣ, чун яке аз поягузори фарҳаги башарӣ, дар канори миллатҳои дигари олам ниғаҳ доштан буд [7].

Дар солҳои 1991-1992 даҳҳо созмонҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ қонунӣ ва ғайриқонунӣ дар кишвари мо арзи вучуд карданд. Аз ин фурсати бӯхронӣ истифода бурда, миллат ва кишварро ба доми бало кашиданд ва барои аз байн рафтани он хатари ҷиддӣ ворид намуданд. Дар он солҳо оқилон роҳҳои аз ин бало начот ёфтандро меҷустанд. Аъзоёни созмони «Ориёнои Бузург» низ ангушти хайрат газида буданд, ки чӣ бояд кард? Намояндагони он орзу мекарданд, то як шахси миллатдӯст, башардӯст, ки ҷамаи андешаҳои мутараққии созмонҳои гуногуни ба миллат ва кишвар ғоидаоварро дар як ҷо муттаҳид созад.

Соли 1992 рӯзгор талх шуд. Бӯхронҳои шадид кишварро фаро гирифт. Қор ба ҷое расид, ки яке ба ҷони дигаре дарафтод. Дар чунин марҳалаи сарнавиштсоз дар охири хамон сол муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сари қудрат омаданд. Бархе аз намояндагони созмони «Ориёнои Бузург» маҷлиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки дар Хучанд (ноябри соли 1992) баргузор шуд аз телевизион дида, ашки шодӣ рехтанд ва дар симои Эмомалӣ Раҳмон сарвари худро диданд ва тасмим гирифтанд, ки барои амалӣ намудани барномаҳои ин фарзанди фарзонаи миллат, дар канори ӯ бошанд.

Аз нахустин лаҳзаҳои ба сари қудрат омадани Эмомалӣ Раҳмон тамоми умеду ормонҳои равшанфикрони солимақл дар барномаи эшон ворид шуд. Он касоне, ки воқеан дилсӯзи миллат ва фарҳанги мардуми ориёитабор буданд, бо пиндор, гуфтор, рафтор ва қаламу амали худ бо ӯ буданд ва ҳастанд.

Ваҳдати миллат, Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – Пайванд, ҷашни Фирдавсӣ, ҷашни 1100 солагии Сомониён ва даҳҳо ҷашну қорҳои нек ба хусус эълони бӯзургдошти Соли тамаддуни ориёӣ (2006), соли забони тоҷикӣ, 1150 солагии Рӯдакӣ ва монанди ин ҳар фарди миллатро ба ваҷд меорад. Ҷамаи ин барномаҳоро на фақат дар гуфтори эшон, балки дар навиштаҳои таърихӣ Ҷаноби Олӣ низ мебинем, ки яке аз онҳо «**Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ**» (2006) аст.

Чопи китобҳои, ки дар таи даҳ соли охир аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зерини «Тоҷикон дар оинаи таърих» (Аз Ориён то Сомониён), дар се ҷилд, таълиф гардид, бори дигар аҳли миллатдӯстон ва созандагони ояндаи кишварро бар он дилгарм намуд, ки тоҷикон бояд решаҳои ниёгонашонро хубтар бидонанд ва ҳамчунин дар канори миллатҳои дигари олам барои сохтани ояндаи хеш бо ҷиддият машғул шаванд. Ҳадафи аслии рӯ овардан ба таъриху фарҳанги ниёгон, ва гузаштаро бо имрӯз пайванд кардан чист? Худи муаллиф ба ин савол дар китоби «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» ҷавоби мантиқӣ додааст:

«Ҳангоми навиштани китоби «Аз Ориён то Сомониён» дар бораи сулолаҳои бӯзург, ки давлатҳои пуриқтидори аҷдодии моро таъсис дода, дар пешрафти тамаддуни башарӣ саҳм гузошта буданд, фикр карда, аз як тараф ифтихор мекардам. Ифтихор аз он ки мо, тоҷикон гузаштагони бӯзург дорем, таъриху анъанани давлатдорӣ беҳтарин

насибамон шуда буд, воқеан ҳам нақши намоён дар таърих доштаем. Аз тарафи дигар, ҳисси таассуф ва суолҳои зиёд азият меоданд. Чаро давлатҳои миллии қадимаи халқи мо ва ё халқҳои эронӣ дучори таназзул ва шикаст шуданд? Чаро ба тасодуфҳо ва бӯхронҳои таърихӣ тоб оварда натавонистанд? Ва чаро зиёда аз ҳазор сол тоҷикон давлатдории миллии худро аз даст доданд? Ба ҳамаи ин суолҳо ман хостам, ки аз таърих ҷавоб ҷӯям» [5, с.105].

Ин чароҳо буд, ки сиёсатмадори дурундеши тоҷик ба таърих рӯ меорад, онро варақ мезанад, мочароҳои онро мавриди омӯзишии ҷиддӣ қарор медиҳад ва корхоро, ки барои ободии кишвараш ва миллаташ лозим аст барномарезӣ мекунад. Бале, ӯ гаштаву баргашта ба таърих рӯ меорад аз он сабақ мегирад ва ба зиёиён мефаҳмонад, ки ҷиддитар гузаштаре биомӯзанд, то имрӯзу ояндаро бо андешаи нек, бо ҳам якҷо бисозем.

Китоби мазкур аз муқаддима ва панҷ боб иборат аст. Дар муқаддима муаллиф ёдовар мешавад, ки «дар таърих ва тамаддуни ҷаҳонӣ ҳар як миллат бо офаридаҳои моддию маънавияш саҳми арзандаи худро мегузорад» [5, с.1], ки миллати тоҷик низ дар он ҳиссаи сазовор дорад. Баъдан нависандаи китоб бо далелҳои мантиқӣ аз баҳсу мунозираҳои осори илмии пажӯҳандагони ориёиёнони кишварҳои ғарбию шарқӣ ва ҳиссаи арзандаи онҳо дар ин раванд ёдовар шуда, сабаби ба ин масъала даст задани хешро чунин баён мекунад:

«Ман вориди ҷузъиёти масъала нашуда, фақат чунин нуктаро қайд карданиам, ки мо ҳар чӣ бештар мероси пургановати маънавии гузаштаре омӯзем, ҳамон қадар ба насли ояндаи худ гизои маънавий мебахшем. Зеро аз чунин як чашизмандозии таърихӣ маълум мешавад, ки тамаддуни ориёиёни мо чашмаи ҷӯшоне будааст, ки аз оби мусабфои он бисёр халқҳои ҷаҳон шодоб гардидаанд.

Барои онҳое, ки аз асли масъала дуранд ё ғарозолуд муҳокима меронанд, иқдоми мо шояд қобили дарк набошад. Вале ман асарии мазкурро ба хоҳири аз гузаштаи пурифтихор ва маданияти гаронбаҳои ниёгонамон ҷудо нашудани насли оянда иншо кардам. Дар ин ҷо муқобилгузориҳои миллати мо ба халқҳои дигар нест, ҷои гуруре ҳам нест, балки ифтихор ҳаст. Ифтихор аз созандагӣ, аз истиқлол. Ин қарзест барои наслҳои оянда ва ҷавонони имрӯз!» [5, с.1].

Худи ин суханон ҳар фарди солимақдро ба фикр кардан водор месозад ва ӯро ба роҳи дурусту муфид роҳнамоӣ менамояд. Бале, мо дар ҳамон марҳилаи фикр кардан, роҳи ҷомеаро муайян намудан, насли имрӯзро аз тамоми бурду бохти ниёгон огоҳ намудан ҳастем то ояндаи хешро бо дониш ва фаросати баланд бисозем.

Қавму қабилаҳои гуногуни ҷаҳон дар тӯли таърих дар натиҷаи муҳочиратҳо аз як минтақа ба минтақае доду гирифт, тижорат, ҷанг ва монанди ин, бидуни ҳеҷ шаку шубҳа, аз ҳар ҷиҳат, ба ҳамдигар омезиш ёфтаанд, ки дар ин бора пажӯҳандагони илмҳои гуногун бо далелҳо изҳори назар намудаанд. Вале бо вучуди ин фарҳангиёни ҳар як қабила, қавм, миллате, ки дар замони имрӯз умр ба сар мебаранд, мехоҳанд таърихи ниёгони худро бидонанд, бо кадом миллатҳо дар канори ҳам зиндагӣ кардаанд бифаҳманд, аз таърих сабақ бигиранд ва рӯзгори имрӯзи хешро ба таври мантиқӣ бисозанд.

Дирафшбардорони фарҳанги муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Нусратулло Махсум, Шоҳтемур Ширинов, Абдуқодир Муҳиддинов ва даҳҳо дигар аз дилу ҷон барои пойдории миллати тоҷик талош варзидаанд, ҳамеша барои омӯзиш ва пажӯҳиши решаҳои гузаштаи наздик ва дури ориёии ниёгони худ таваҷҷуҳ намудаанд.

Банда соли 2001 ба муддати ду моҳ дар Олмон будам ва роҷеъ ба «фарҳанги мардум», «расму оинҳо» ва дигар суннатҳои тоҷикон суҳбатҳо мекардам ва зимни суҳанронии худ дар бораи тамаддуни ориёӣ низ ишоратҳои доштам, ки дар аввал барояшон хушоянд набуд, вале баъди фаҳмидани ҳадафи фарҳангии масъала, он барояшон ҷолиб намуд, ки дар Тоҷикистон оид ба омӯхтани фарҳанги бостонӣ нияти неқ доранд. Дар охири соли 2005 ва аввали соли 2006 боз ба муддати чор моҳ ба Олмон ва ба муддати кӯтоҳ ба Шведсия, Фронса, Юнон, Италия, Австрия ва кишварҳои дигар сафар кардам ва боз ҳам дар бораи фарҳанги суннати тоҷикони Осиёи Миёна гузоришҳои доштам ва зимни ҳар гузориш ёдовар мешудам, ки соли 2006-ро Президенти кишвари мо Эмомалӣ Раҳмон «Бузургдошти соли тамаддуни ориёӣ» эълон кардаанд. Ин ишорати банда барояшон хеле ҷолиб буд, ки Сарвари як кишвари тозаистиклол ин қадар ба фарҳанги ниёгони мардуми ориёитабор ба хусус хонаводаи забонҳои ҳиндуавропей алоқа дорад. Бархе аз онон ба ин амал бо шаку шубҳа менигаристанд, вале пас аз саволу ҷавоб ба Тоҷикистон дилбастагӣ пайдо мекарданд ва барои дидани мардум ва кишвари тоҷикон ба ин диёр ташриф меоварданд. Ёдам ҳаст, ки баъзе аз меҳмонон дар ҷашнҳои 15 соли истиқлол ва 2700-солагии Кӯлоб ширкат варзида, бо ашқи шодӣ дарк карданд, ки ин шахси озода – Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чун ниёгони ориёии худ, пиндори неқ, гуфтори неқ ва рафтори неқ дорад ва барои табиқи ин амал талош менамояд.

Бале, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз нахустин лаҳзаҳои ба сари қудрат омаданаш ба фарҳанги ориёӣ на фақат дар гуфтор, балки дар амал корхоро анҷом дода ба ин восита мардуми тоҷикро хушдор дод, ки решаҳои аслии ниёгони худро бидонанд, аз он дарси ибрат бигиранд ва дар сохтмони ҷомеаи навин аз сабақҳои эшон истифода намоянд.

Хонандаи ҷӯё ва пӯё ба саҳифаҳои баъдии китоби «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» ҷашм медаводанаду эҳсос мекунад, ки ин асар барои баррасии ориёиносии дар садаи бисту як такони ҷиддӣ бахшида ба бисёр масъалаҳои пайванди мардумони хонаводаи забонҳои ҳиндуавропей баҳсҳои илмӣ мангиқиро роҳкушо хоҳад буд.

Боби аввали асар «**Муруре ба сароғози таърих ва фарҳанги ориёӣ**» ном дошта аз се бахш иборат аст. Унвони бахши аввали он «Ҳиндуавропейҳо» аст. Дар ин бахш муаллиф аз аввал ёдовар мешавад, ки «фарҳанги ниҳоят рангин ва нотакрори ҷаҳони муосир маҳсулу офаридаи халқ ё миллати ҷудогона, мамлакат ё кишвари мушаххас набуда, дастранчи муборизаҳо ва кӯшишҳои хастагинопазири тамоми мардуми ҷаҳон аст» [5, с.12]. Сипас тадриҷан дар бораи забонҳои дунё, нақши забонҳо барои шинохти тамаддунҳо, маншаи аслии

модарзабони ҳиндуаврупоиҳо, нишонаҳои он, умумият ва пайвастагии ин забонҳо бар асоси манобеи илмӣ сухан ронда мегӯяд:

«Мутахассисон чунин ақида доранд, ки дар ҳудуди ҳазораи 5-4 пеш аз мелод забони ҳиндуаврупоӣ қабл аз тақсими он ба шохаҳо забони воҳиде будааст. Дар асрҳои 18-19 мелодӣ аксари ақидаҳо чунин буданд, ки Осиё на танҳо ватани хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоиҳо аст, балки бештари мардуми ҷаҳон низ аз ин минтақа бархоста, решаи тамаддуни ҷаҳонӣ низ дар ҳамин маҳал қарор дорад» (с.13).

Барои тақмили ин гуфтаи хеш пажӯҳанда ба манобеи илмӣ забоншиносон, бостоншиносон, мардумшиносон, таърихшиносони кишварҳои гуногуни олам ишорат мекунад; андешаи онҳоро роҷеъ ба ҷойгоҳи аслии модарзабони ҳиндуаврупоиҳо донишмандони Бохтар, Осиё, Гансуи Хитой, Ҳиндустон, даштҳои Осиёи Миёна, Олмон, даштҳои ҷануби ғарбии Русия, шимолу шарқи Аврупо, қаронаҳои баҳри Сиёҳ, даштҳои атрофи Волга, Шарқи Наздик, нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд, Қафқози ҷанубӣ, Байнаннаҳраини шимолӣ ва амсоли он меорад; идома доштани мувоҳидаҳои илмӣ дар атрофи ин масъаларо ба таври мантқиқӣ таъкид менамояд. Баъдан ба хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мансуб будани гурӯҳи забонҳои ҳиндуэрониро ба таври зерин ёдовар мешавад:

«Дар асоси забонҳои эронии миёна (форсии миёна, портӣ, сугдӣ, бохтарӣ, сакоӣ, хоразмӣ, олонӣ) ва забонҳои ҳиндуи миёна (пракратӣ, палӣ, апабранша) забонҳои ҳиндуэронии муосир ба вуҷуд омаданд, ки ба гурӯҳи эронии он забонҳои форсӣ, тоҷикӣ, афғонӣ (нашту), осетинӣ, курдӣ, тотӣ, талишӣ, балучӣ, гурӯҳи забонҳои помирӣ ва ба гурӯҳи ҳиндӣ он забонҳои ҳиндӣ, банголӣ, панҷобӣ, синдӣ, урду, гуҷаротӣ, маратҳӣ, ассомӣ, ория, непалӣ, сингалӣ, сиканӣ ва ғайра дохил мешаванд» [5, с.20].

Сипас, муаллиф ишорат мекунад, ки роҷеъ ба забонҳои эронӣ аз мероси хаттии авестой, меҳии подшоҳони ҳахоманишӣ, модӣ, сангнавиштаҳо, сарчашмаҳои юнонӣ ва ғайра метавон итилоъ пайдо кард. Дар охири ин бахш муаллифи асар ба гурӯҳҳои забонҳои шарқӣ ва ғарбӣ тақсим шудани забонҳои эронии нав ишорат намуда, ба шарҳи дона бо миллатҳои дигари ҷаҳони муосир хешовандии тоҷиконро таъкид мекунад: «Мо дар бораи забонҳои дигари оилаи ҳиндуаврупоӣ таваққуф накарда, танҳо ёдовар мешавем, ки забонҳои арманӣ, юнонӣ, албанӣ, келтӣ, балтӣ, славянӣ, аз ҷумла русӣ, украинӣ, булғорӣ, сербӣ ва ғайра ба забонҳои ҳинду эронӣ хешовандӣ дошта, аз як реша сабз гардидаанд» [5, с.21].

Бахши дуюми боби аввал «**Ҳиндуориёҳо**» ном дорад. Барои дарки бештар ва амиқтари мафҳуми «ҳиндуаврупоиҳо» бояд роҷеъ ба хешовандии «ҳиндуориёҳо» итилоъ дошта бошем. Муаллиф барои шарҳи илмӣ ин масъала ҳамонро ба манобеи илмӣ ва назарии пажӯҳандагонии гуногуни ҷаҳон ба монанди В.В.Гиригорев, Г.Н.Шендаков, Антуан Мейе, Б.Я.Ставиский, Э.А.Грантовский, Г.М.Бонгард-Левин, И.М.Дьяконов, Э.Бенвенист, Т.В.Гамкрелидзе, И.М.Оранский, Ж.Дюмезиль ва дигарон таъкид намуда, баҳсҳои дар атрофи вожаи «ориёӣ» бударо ва муносибати ин қавмро бо қавмҳои ба ин мардум наздик, бо далелҳои мантқиқӣ шарҳ медиҳад. Ҳамчунин ҳар гуфтаи худро ба тарозуи илмӣ баркашида аз осори забоншиносӣ, усутурашиносӣ, таронаҳои бостонӣ, ба хусус Ригведа, Авесто далелҳо меорад ва ба ин васила пайванди забони тоҷикиро бо решаҳои ниёгонии

худ нишон дода ишорат мекунад: «Имрӯз ба туфайли истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикӣ равнақи тоза меёбад, робитаҳои мо бо ҳамзабонони худ васеътар ва амиқтар мешавад. Имрӯз Тоҷикистон аз ҷиҳати боигарии забонӣ низ мисли як осорхонаи таърихи зинда аст. Чандин забонҳои қадимаи мутааллиқ ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дар Бадахшон ва яғнобӣ дар болооби дарёи Зарафшон ҳанӯз ҳам мавҷуданд. Ин забонҳо як лабораторияи бебаҳои таҳқиқи таърихи забон буда, онҳоро ҳифз кардан ва ҳарчи беҳтар аз лиҳози илмӣ, хосатан этнолингвистӣ, омӯхтан зарур аст» [5, с.31].

Дар асл мафҳуми «этнолингвистика» густурда аст. Ҳамаи мероси мардумони олам тавассути забон инъикос меёбад, пас мо бояд тамоми сарвати дар миёни мардум бударо, ки то имрӯз ҳамчун мероси суннатии расму оин, фолклор, ҳунар, мавҷуд аст, сабту забт кунем ва онро чун санади илмӣ дар мавридҳои муносиб барои омӯхтани решаҳои гузашта ва имрӯзи башар ба кор барем. «Омӯхтан зарур аст» гуфтани Эмомалӣ Раҳмон суханони зерини академики машҳури рус Д.С.Лихчёвро ба ёд овард, ки гуфта буд: «Фонде бояд таъсис дод, ки дар касетҳо ба ҳар тарзе забон, фолклор, маишат, расму оин, анъана ва ҳунари қавмҳои хурд сабт гардида, ниғаҳдорӣ шавад. Барои ин гуна сабтҳо маҳзани боэътимод таъсис додан лозим аст. Мо дар бораи ниғаҳдории генфонди ҳайвонот талош меварзем ва ҳолон ки роҷеъ ба генфонди башарият бояд тавачҷуҳи бештари дилсӯзона дошта бошем» [4, С.220-224, с.224].

Баъда дар навиштаҳо ва гуфтаҳои Президенти кишвар ҳамин гуна дилсӯзиро барои ниғаҳдорӣ ва мавриди баррасӣ қарор додани тамоми суннатҳои мардумӣ мебинам ва ҳатто эшон дар раванди суханронии хеш ҳамеша ба фарҳанги суннатии мардуми тоҷик, ки дар забони мардум чорист така менамояд.

Бахши сеуми боби аввали китоб «Ориёиҳо дар Осиёи Марказӣ» номгузори шудааст. Дар ин бахш пеш аз ҳама аз макони зист, ки «ориёиҳо ҳадди ақал дар охири ҳазораи 3-2 то мелод аз Балкан то баҳри Байкал, аз ҳавзаҳои рӯдҳои Дон, Волга, Урал ва Об то Ҳиндустони Марказӣ ва аз сарҳадҳои Муғулистон ва Тибет то баҳри Миёназамин зиндагӣ доштанд» [5, с.35], ёдоварӣ шудааст. Баъдан муаллиф бар асоси маводи бостоншиносӣ дар бораи рӯзгор, тарзи зист, маишат, касбу кор, кишоварзӣ, ҳунармандӣ, хонасозии қавмҳои ориёӣ ба таври муфасал бо далелҳои сухан меронад. Мисолҳои оварда тамоми минтақаи Осиёи Марказиро дар бар мегирад, ки ба гуфти Э.Раҳмон барҷастатарин намунаҳои он аз водии Суғд, Саразм, Намозгоҳ, Олтинтеппа, Мундигақ, Шаҳри Сӯхта, Миргар, Пирақ, Хараппа, Ҳисор ба даст омада, яке бо дигаре робита дорад. Дар асри биринҷии миёна «нақшу нигори дар зарфҳои пешин аз байн рафта, наққошии тоза ҷои онро мегирад. Қуллон ба нозукӣ, зарофат, гуногуншаклӣ ва таъиноти зарфҳои сафолӣ диққати махсус медоданд. Истеҳсоли асбобҳои бурранда, корҳои дудама, якдама, доспоркол, ханҷар, пайконҳои сепарра, табар, найза, дос ва ғайра афзуданд. Аз биринҷ ва нуқраву тилло сохтани ашӣи ориши занонаву мардона зиёд шуданд» [5, С40- 41].

Тамоми пешрафтҳои зиндагии моддӣ ва маънавии ниёғони тоҷикон, ки дар Осиёи Марказӣ зиндагонӣ мекарданд бар асоси санадҳои муътамади илмӣ омадааст. Дар баробари ин дар асар роҷеъ ба таъсири фарҳанги мардуми ориёӣ ба қавмҳои дигар низ ишоратҳо рафтааст. Муаллиф ба гуфтаи пажӯҳандагон, ба мисолҳои, ки аз Ҳисор, Кангурт, Кӯлоб, Данғара, Хатлон, Бохтар пайдо шуда ба

тамаддуни ориёӣ тааллуқ доранд, тақя намуда, аз намунаҳои мероси ҳазораи 2-1 пеш аз мелод ёдовар мешавад. Хеле ҷолиб аст, ки баъди ба поён расидани боби аввали китоб тасвирҳои аз «*Осори маданияти Ҷайхун*», «*Нақшаи хонаҳои ҳафриётшудаи Саразм*», «*Осори маданияти Олтинтеппа (Намозгоҳи 1У, намозгоҳи У)*», «*Маъбади Олтинтеппа*», «*Меъмории Бохтару Марғуи*», «*Муҳр ва талсиманҳои асри биринҷ*», «*Осори маданияти Кангурт*», «*Нақши қасри Сафолтеппа*», «*Бозёфтҳои маданияти Кассул*», «*Қабри давлатманди Алаҷаҳуюқ*», «*Нақшаи қабри саравлоди Арқашм*», «*Осори маданияти Катакомбӣ*», «*Осори маданияти Андроновҳо*» ва тасвирҳои чанде аз бозёфтҳои нодири замони ориёӣ ҳамчун намуна оварда шудааст, ки гуфтаҳои муаллифро боз ҳам тақвият медиҳанд [муфассал ниг. 5, С.60-61].

Боби дуюми китоб «Ташаккули давлатҳои ориёӣ ва рушди тамаддуни ориёӣҳо» ном дорад, ки аз ҳафт бахш иборат аст. Дар бахши аввали ин боб, ки «Давлатҳои қадимаи ориёӣ ва ташаккули тамаддуни онҳо» ном дорад, муаллиф ба пажӯҳандагон Е.Е.Кузмин, Ю.Ёкубов тақя намуда, бар он ишорат мекунад, ки решаи аслии вожаи «осиё» ҳам аз «ориё» гирифта шудааст [5, с. 61].

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари диасузи кишвар, сиёсатмадори барҷастаи миллат ва чун шахсияти фарҳангпарвару сулҳпарвари хирадманд дар ҳар бобу бахши китоб гоҳ-гоҳе, оқилона бар он ишорат мекунад, ки аз сабақҳои таърих бояд ибрат гирифт. Донистани гузаштаи дуру наздики худро ба миллати азизаш амри воҷиб мешуморад. Аз ин рӯ барои худшиносии миллӣ, ки имрӯз тамоми ҷаҳонро фаро гирифтааст мардуми тоҷикро ба як масири дуруст равон карданро, дурандешона, вазифаи худ медонад [муфассал ниг. 5, с. 61]. Сипас муаллиф дар асоси бозёфтҳои забонӣ, бостоншиносӣ ва мутолиаи мероси асотирӣ ва таърихӣ дар бораи он давлатҳои, ки марбут ба фарҳанги ориёӣ буданд изҳори назар менамояд. Ў аз давлатҳои бостонии Пешдодиён, Каёниён, Митониён шурӯъ намуда, роҷеъ ба вазъияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, иқтисодии ин ҳукуматҳо сухан меронад ва ба таври муфассал ҳар кадомро аз назар мегузаронад, ки барои рушди тамаддуни ориёӣ чӣ хидмате кардаанд. Муаллиф на фақат ба санадҳои илмӣ, балки ба мероси гаронбаҳои динӣ, асотирӣ, адабӣ, таърихӣ, ахлоқӣ ба монанди «*Авесто*», «*Бундиҳиш*», «*Динкард*», «*Минӯи хирад*», «*Худойнома*», «*Шоҳнома*»-и *Фирдавсӣ*, «*Таърихи Табарӣ*» ва ғайра диққати махсус додааст.

Ногуфта намонад, ки пажӯҳанда ҳангоми тавсифи «Давлатҳои қадими ориёӣ ва ташаккули тамаддуни онҳо» дар баъзе мавридҳо ба устураҳо, афсонаҳо, ривоятҳои, ки тавассути осори хаттӣ то замони мо расидаанд, ишора намуда ба ҳашамати фарҳанги ориёӣ боз ҳам бештар равшанӣ меандозад. Зимнан дар ин ҷо ёдовар шуданро муносиб медонем, ки яке аз манбаъҳои муҳими илмӣ ин фарҳанги гуфтории мардуми мо осори фолклорӣ ва этнографӣ мебошад. Агар мо дар канори маводи гирдоварда ба мисли кишварҳои дигар ҳамеша ба ин суннати шифоҳӣ тавачҷуҳ намоем ва аз ҳофизаи мардум нишонаҳои бостонии фарҳанги суннатиро, ки то рӯзгори мо расидааст сабт намуда, чун санади илмӣ ба қор барем, шояд барои ҳалли баъзе муаммоҳои тамаддуни ниёгонамон мадад расонем. Ба ин масъала дар тамоми кишварҳои пешрафтаи дунё аҳамият медиҳанд.

Бахши дигари ин боб «**Давлати Мод ва тамаддуни ориёӣ**» ном дорад. Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала муаллиф, пеш аз ҳама, ба осори хаттии мехӣ, катибаҳои бобули, ба осори Ҳеродот ва бархе аз ёдгориҳои таърихӣ бостоншиносӣ муроҷиат менамояд. Ҳамин тавр дар бораи тадриҷан дар садаҳои 13-11 пеш аз мелод ба шимолу ғарби Эрон омадани модҳо сухан ронда, ҷойгоҳи ин қавми ориёиро дар ташаккули тамаддуни ориёӣ нишон медиҳад, барои исботи андешаи худ мисолҳои фаровоне аз манобеи бостоншиносӣ ва таърихӣ меорад ва ҳар кадомро олимона шарҳ медиҳад. Аз ҷумла, ба гуфтаи забоншиносон така намуда, ориёӣ будани вожаи «Ҳангмата»-ро, ки маъноаш «Анҷумангоҳ», «Маҷлисгоҳ» аст, ёдовар мешавад. Ин калимаро ошуриҳо «Сағбат» ва юнониҳо «Экбатан» мегуфтаанд, ки тоҷикӣ-форсии он Ҳамадон аст (с.91). Зимнан муаллиф сабаби ба ин шаҳр таваҷҷуҳ доштани худро низ ёдовар мешавад: «*Вақте сафарҳои ба Эрон доштам, ба Ҳамадон таваҷҷуҳи ман бештар буд. Зеро дар ин шаҳр фарзанди бузурги тоҷик, файласуф ва табиби оламшумул Абуалӣ Ибни Сино мадфун аст*» [5, с. 92].

Давлати Мод дар тамаддуни ориёӣ нақши арзанда дошт. Дар ин давлат масъалаҳои муҳими давлатӣ бо машварат ҳал мешуд. Як нукта муҳим аст, ки «*дар коргузориҳои давлатӣ хати мехӣ ва забони ориёӣ ва аккадӣ истифода мешуд*» [5, с. 98]. Ба гуфти муаллиф Ҳеродот, ки дар бораи модҳо суханони нек гуфтааст, шоҳ адолатро риоя карда, танҳо дар асоси қонун амал мекард ва ҳукм мебаровард. Ӯ ба се табақаи бонуфуз, яъне дарбориёну ашрофон, сарлашкарону ҷанговарон ва муғон ишорат мекунад [5, с. 98]. Модҳо аспарвар буданд, ҷанговарони онҳо бо камон, найзаи дарозу кӯтоҳ, шамшер, ханҷар, сипар, ҷавшан мусаллаҳ буданд [5, с. 99].

Аз мисолҳои зиёди муаллиф чунин ба назар мерасад, ки Мод яке аз он кишварҳои будааст, ки дар он дини зардуштӣ ташаккул ёфтааст. Бостоншиносон ёдгориҳои зиёде пайдо кардаанд, ки марбути тамаддуни модҳо будааст. Дар аксари бозёфтҳо, ки тасвир доранд ҷонварон, меш, барзагов, заргуш, симурғ, уқоб, танаи шер, деу фариштаҳо ва монанди ин инъикос шудаанд [5, С.103-104.]. Муаллиф дар охири ин бахш ба натиҷа мерасад, ки модҳо анъанаи фарҳангӣ ва сиёсии мардумони ориёиро такмил доданд ва минбаъд барои дар Эрон Осиёи Миёна ташкил додани давлатҳои мутамаддин заминаи мустақам гузоштанд [5, с. 104].

Дар бахши «**Давлати Ҳахоманишиён ва рушди тамаддуни ориёӣ**» муҳаққиқ ба таври муфассал нишон медиҳад, ки дар он замон ориёӣҳо ҷойгоҳи махсусро сазовор буданд. Пас аз модҳо порсҳо (форсҳо) ба арсаи сиёсат баромада, ба рушди тамаддуни ориёӣ ҳиссаи арзанда гузоштанд, ки дар китоб чи гуна ба сари қудрат омадани онҳо ва ташкил намудани як империяи бузурги ҷаҳонӣ аз ҷониби онон ба таври муфассал бо санадҳои илмӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаллиф махсусан рӯзе ба нақши Куруши Кабир дар ташаккул ва таҳаввули фарҳанги ҷаҳонӣ, ки дар манобеи таърихӣ низ дар ин бора эҳтиромона изҳори назар гардидааст, сухан меронад. Аз ҷумла менависад: «*Албатта, Куруши Кабир аз забткорону ҷаҳонкушоёну қудуратмандоне мисли Чингиз, Темур ва ҳатто Искандари Мақдунӣ ва лашкаркашони араб тафовут куллӣ ва ҷиддӣ дошт. Ӯ ҳеҷ гоҳ ба қатли ом*

роҳ намедод, дар ҳамон давраҳои аввали инкишофи тамаддуни башарӣ риояи ҳуқуқи инсон ва адолату инсофро аз ҷумлаи аслҳои давлатдорӣ медонист. Эъломияи ӯ аз дурандешӣ ва хирадмандии ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ӯ бунёдгузори давлати нахустини муназзам ва мутамаддини инсонӣ буд» [5, с. 113].

Муаллифи китоб пас аз ин суҳанони нек як лаҳза сафарҳои худро ба ёд меорад ва тарққиёти кишварҳои дунёро дида, ба ваҷд меояд. Ҳамчунин ба воқеа ва ҳодисаҳои нуговори имрӯзи ҷаҳон рӯ оварда, афсӯс меҳӯрад:

«Ҳангоми сафарҳоям ба давлатҳои дунё, ҳамчун сарвари давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон аз ободию пешрафтҳои кишварҳо, дастовардҳои илму технология ва фарҳангҳои пешрафтаи онҳо ба ваҷд меоям. Вале аз он ки боз ҳам дар баъзе гӯшаву канори дунё хун мерезад, тарқишҳо ба амал меоянд, таҳамулнопазирӣ ва ифротгароӣ баоиси зиддиятҳои хунин мегардад, мутассир мешавам» [5, с. 113].

Дар китоб роҷеъ ба подшоҳони дигари Ҳахоманишиён ба монанди Доро, Хишоёршо ва муборизаи онон дар мустақкам намудани давлатдорӣ ва рушди тамаддуни ориёӣ фикрҳои мантиқӣ зиёд аст. Зимни баррасии мавзӯи муаллиф ба лашкаркашиҳо, муҳорибаҳо, давлатдориҳо, созандагиҳо, муттаҳидсозиҳо, расму оинҳо, иқтисод, сиккасозиҳо, катибаҳо, пайкарсозиҳо, тасвирҳо, роҳсозиҳо, меъмориҳо, ҳунармандиҳо ва монанди инҳо таваҷҷуҳ намуда, ҳар кадомро бар асоси санад таҳлил менамояд ва аз таърихи ниёгон дарси ибрат омӯхтавро ба имрӯзиён талқин месозад. Дар раванди таҳқиқи хеш муаллиф ба манобеи аз минтақаи Осиёи Миёна, ба хусус Тоҷикистон ба даст омада, низ таваҷҷуҳи махсус дода, олимонро водор мекунад, ки ба бозёфтҳои илмии ниёгон диққати бештар намуда, баррасии онро ҳамеша идома диҳанд.

Бахши чоруми боби дуюм китоб «Давлати Парфия (Портҳо) ва тамаддуни ориёӣ» ном дорад, ки дар он давлатдории Портҳо, муборизаи онон бо Селевкиён ва бо подшоҳони дигар нишон дода шудааст. Муаллиф гоҳе ба ҷузъиёти масъала ворид шуда, санаҳои муҳими таърихи давлатдории Парфияро нишон дода, ба манобеи гуногун назар меафканад. Аз хидмати Меҳроди 1 назди портҳо ва мардуми ориёӣ ёдовар мегардад, ки Парфияро аз як вилояти хурд ба як кишвари неруманд табдил дод, ки он аз Бохтар то Байнаннаҳрайнро дар бар дошта, сазовори унвони «шаҳаншоҳ» гардид. Бо вучуди пирӯзиҳо ва рушди фарҳанги миллии ориёӣ дар замони парфиягиҳо дар натиҷаи муборизаҳои дохилӣ ва берунӣ ин давлат аз байн рафт. Бо ишорат ба китоби «Тоҷикон»-и Б.Ғафуров пажӯҳанда меафзояд, ки аз 200 номҳои шахсии дар ҳуҷҷатҳои Нисо буда, аксари онҳо марбути дини зардуштӣ ҳастанд. Муаллиф таъкид менамояд, ки шоҳони Парфия ба таҳким ва густариши дини зардуштӣ саҳми босазо гузоштанд [5, с. 179-180].

Баъдан Эмомалӣ Раҳмон бо натиҷагирии мантиқӣ ибраз менамояд: *«Портҳо унсурҳои маданияти ориёиро батадриҷ ва пайгирона аз нав зинда карда, маданияти хосе ба вучуд меоваранд, ки дар он унсурҳои эронӣ нақши муайянкунанда дошт. Онҳо ба тадриҷ ба ҷои забони юнонӣ забони портиро, ки яке аз шоҳаҳои забони ҳиндуориёӣ буд, ба мақоми давлатӣ бароварданд» [5, с. 184].*

Дар бахши «Давлати Кушониён ва тамаддуни ориёӣ» диққати муаллифро нақши ин давлат дар идомаи эҳёи фарҳанги ориёӣ ҷалб намудааст. Муаллиф

ҷойгоҳи хоси ин давлатро дар партави таърих нишон доданӣ шуда, на фақат аз манобеи муҳими бостоншиносӣ, катибаҳо, манобеи таърихӣ истифода намудааст, балки ҳангоми зарурат ба анвою ақсоми тасвирҳо, ҳайкалҳо, сиккаҳо ва манобеи чинӣ рӯ оварда, аз ҷумла ёдовар мешавад: «Он кореро, ки парфияиҳо дар барқарорсозии давлатдорӣ ва фарҳанги милли-ориёӣ дар ғарби Эрон иҷро карданд, Кушониён ин корро дар шарқи Эрон, аз ҷумла Осиёи Миёна анҷом доданд» [5, с. 218].

Таърих пур аз мубориза аст, вале таъсири тамаддуни ориёӣ ва қавмҳои марбут ба ин тамаддун ҳамеша кӯшиш намудаанд, ки нишнонаҳоро аз ин фарҳанги оламашумули башарӣ бо худ дошта бошанд ва онро ба наслҳои баъдӣ интиқол бидиҳанд, ки дар китоби Эмомалӣ Раҳмон бештар ҳамин ҷиҳати масъала ҷойгоҳи махсус дорад, то ки дар асоси он миллати тоҷик ба роҳи сохтани ояндаи дурахшони худ кӯшиш намояд. Дар баҳши «Ҳайтолиён ва тамаддуни ориёӣ» муаллиф мавқеи онҳоро дар арсаи таърих нишон дода, дар бораи яке аз хизматҳои онон ҷунин менигорад: «Як хизмати таърихии онҳо дар он буд, ки баъди барҳам хӯрдани давлати Кушониён ва даврони парокандагии сиёсӣ ҳайтолиён аз нав Бохтар (Тахористон) ва қисматҳои дигари Осиёи Миёнаро дар ҳайати як давлат муттаҳид карданд» [5, с. 231].

Баҳши охири ин боб «Давлати Сосониён ва тамаддуни ориёӣ» ном дорад, ки дар он пеш аз ҳама таърихи ин сулола баён шудааст. Ба таври мухтасар бошад ҳам муаллиф роҷеъ ба подшоҳони давлати Сосониён – Сосон, Бобак, Шопур, Ардашер, Хурмуз, Баҳром, Яздигурд, Фирӯз, Балощ, Қубод, Хусрави Анушервон ва фарзандони онҳо маълумот медиҳад. Баъдан дар партави таърих бо овардани маводи осори бостоншиносӣ, ҳунари, катибаҳо, шарҳи тасвирҳо, навиштаҳои тангаи сангӣ ва қўҳҳо, ки ҳар кадоме мазмуни хос доранд ва ҷун ҳикоят баёнгари воқеоти он замони фарҳанги ориёӣ ҳастанд, ҷойгоҳи тамаддуни ориёиро дар пеши назарҳо бештар ҷилвагар месозад: «Сосониён аз ибтидо ҳамчун пайравони босуботи дини зардуштӣ амал карда, барои тақвияти мақоми давлатии он саъю кӯшиш намуданд. Дар ин бора дар қатори дигар санадҳо сиккаҳо, аз ҷумла, сиккаҳои асосгузори давалти Сосониён Ардашери 1 шаҳодат медиҳанд. Ӯ дар навиштаҷоти сиккаҳои худ пайрави дини зардуштӣ буданашро таъкид намудааст. Дар аввалин сиккаҳои ин шоҳ ҷунин навишта шудааст: «парастандаи Маздо, ҳукмрон Ардашер, шоҳи шоҳони Эрон». Ҳамин навиштаҷот дар сангмусаввараҳои барҷастаи шоҳони сосонӣ низ ҷой дорад» [5, с. 259].

Эмомалӣ Раҳмон дар бораи давлати Сосониён, ки 425 сол мавҷуд будааст, суҳанони нек мегӯяд ва ҳиссаи онҳоро дар офаридани як тамаддуни мутараққӣ арзанда медонад: «Ин тамаддун идомаи мантиқии тамаддунҳои қадими халқҳои ориёӣ, алалхусус Ҳахоманишиён ва Портиён буд» [5, с. 260]. Пас аз анҷоми ин боб тасвирҳои зиёде оварда шудааст, ки ҳар кадоме ҷун санади таърихӣ ва ҳуҷҷати муҳим барои тақвияти гуфтаҳои муаллиф муносиб аст.

Боби сеюми китоб «Оинҳои то зардуштӣ» ном дорад. Ин боб аз се баҳш иборат аст. Сараввал муаллиф дар бораи «Эътиқод ва боварҳои ҳиндуориёӣҳо» суҳан ронда, ба ёд меорад, ки «ориёӣҳо мисли соири халқҳои ҷаҳон дар ибтидо ба

ходисаҳо, падидаҳо ва унсурҳои табиӣ, аҷсоми самовӣ эътиқод доштаанд» [5, с. 262].

Баъдан муаллиф ёдрас мешавад, ки ҳама чиз дорои маиню (ҷон, равон, рӯҳ, ҷаҳони рӯҳонӣ) аст ба монанди маинюи хок, маинюи андеша, маинюи Хуршед ва маинюиҳои бад амсоли тӯфон, бахилӣ, ҷанг, ғазаб, қаҳтӣ будааст. Аз ин рӯ ориёиҳои замони бостон низ барои худро тасалло додан ниёиш, қурбонӣ, намоз мегузориданд, то ки тасалло ёбанд. Дар идомаи ин бахш роҷеъ ба парастии Хуршед, Анаҳито – фариштаи об, Тиштрия – фариштаи раъду барқу борону ризқу рӯзӣ, муборизаи ду неру, ки яке фаровонӣ меҳоҳад ва дигаре зидди он аст, така бар Авесто, сухан гуфта шудааст. Сипас пажӯҳанда бо мисолҳои фаровон аз Авесто, Ригведо, аз манобеи юнонӣ ва румӣ дар бораи боварҳои ҳиндуориёӣ ибрази назар мекунад, бо ишорат ба гуфтаи Артур Киристенсен меӯяд, ки боварҳои ориёӣ эронӣ ва ориёӣ ҳиндӣ дар ибтидо муштарак буда, пас аз ҷудой аз ҳамдигар тафовут пайдо кардаанд Бахши дигари ин боб роҷеъ ба «Меҳрпарастӣ» аст. Муаллиф ба ёд меорад, ки меҳр яке аз худовандони бузурги то замони Зардушт мебошад. Баъдан пажӯҳанда дар бораи решаи пайдоиши вожаи меҳр ва густариши оини меҳрпарастӣ, ки дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омада, тамоми Осиё ва Аврупоро фаро гирифта буд, сухан меронад. Дар ин ҷо муаллиф ба нуктае ишорат менамояд, ҷолиб аст. Ин оид ба якранг будани расму оинҳои мардуми ориёӣ мебошад, ки ин гуфта аз таърихнигори юнонӣ Страбон иқтибос шудааст. Страбон баъди бо ҷашми худ дидани расму оинҳои ориёӣ ёдовар мешавад, ки «расму суннатҳои форсӣ дар миёни ин халқҳо (ориёӣ), модҳо ва бисёр халқҳои дигар якранг аст...» (6, С.278-279).

Дар ин ҷо метавон бо така ба анъанаҳои мардумӣ ёдовар шуд, ки мардуми эронитабор бахше аз ҳамон фарҳанги умумии хешро то ба имрӯз аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл овардаанд. Дар ҳақиқат ба баъзе нишонаҳои аз расму оинҳои бостонӣ то имрӯз расидааст. Яке аз онҳо эҳтиром ба оташ аст. Ҳоло ҳам дар байни тоҷикон ҳангоми баргузори баъзе маросимҳо ба қор бурдани оташро муҳим меҳисобанд. Аз ҷумла дар маросими «Мушкилкушо», ё ҳангоми баъзе бемориҳо «алавгардон» қардани бемор ва ғ.

Ба мушоҳида мерасад, ки дар аксари манотиқи Тоҷикистон, тоҷикони кишварҳои ҳамсоя, дар кишварҳои Эрон, Афғонистон, ҳамчунин дар он манотиқе, ки қурдҳо ва баллҷҳо зиндагӣ мекунанд, нишонаҳои зиёди расму оинҳои бостонӣ боқӣ мондааст, ки байни табори ориёӣ муштарак мебошанд. Аз ҷумла бархе аз нишонаҳои фарҳанги ориёиро дар баъзе маросимҳо ва боварҳои мардумӣ ба монанди «дуо», «қасам», «шугун», «алас», «фол», «Бибисешанбе», «Мушкилкушо» ва монанди ин метавон пайдо кард [8].

Масалан, банди борҳо шунидаам, ки ба офтоб қасам меҳӯранд ва меӯянд: «офтоб занад ки фалон...», ё ҳанӯз ҳам дар қӯҳистони Тоҷикистон рӯи хонаро ба сӯи офтоб месозанд. Ё мисол то ба ҳол мардум оташро чун воситаи табобат истифода мебаранд ва онро дар баъзе мавридҳо муқаддас мешуморанд. Дар айни замон омӯзиши ин масъала вазифаи мардумшиносон ҳаст, ки ин нишонаҳоро гирдоварӣ намоянд ва мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор бидиҳанд. Чунки бархе аз онҳо нишонаҳои аз фарҳанги ориёӣ ҳастанд.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон низ дар раванди пажӯҳиш ба бархе намунаҳои фарҳанги гуфторӣ ба монанди ривоятҳо ишора карда, дар асоси манобеи илмӣ, роҷеъ ба оини меҳрпарастӣ, густариш ва тарзи иҷрои он, пайравони он, омезиши бовар ва эътиқодоти ориёӣ, бобулӣ, юнонӣ, таъсири оини меҳрпарастӣ ба масеҳият ва амсоли ин суҳан рондааст [5, с.280-303].

Чустучӯ ва фаъолияти илмӣ нишон медиҳад, ки ҳам мардум ва ҳам адибони кишварҳои эронитабор то ба имрӯз чун ҷарҳаи парастии, ё чун эътиқодот ва ё чун воситаи тасвири бадеии мифопоэтикӣ аз бозмондаҳои фарҳанги ориёӣ истифода менамоянд. Масалан, академик Абдучаббор Раҳмонзода ба ин кор даст зад ва дар натиҷа ӯ дар адабиётшиносии мо нахустин касе аст, ки така бар равишҳои нави илмӣ ба баррасии устура (ба хусус нишонаҳои фарҳанги ориёӣ) пардохт. Эшон ҳамчун мифопоэтика дар рӯзгори мардум ва баъдан дар фолклору адабиёти мо ҷойгоҳи махсус доштани устураро ба таври густурда, аз замони бостон (давраҳои ориёӣ) то имрӯз мавриди пажӯҳиш қарор дод [ниг.5].

Имрӯз фурсати он расидааст, ки бархе аз пажӯҳандагон бо ин кор машғул шаванд. Ҳоло бо ташаббуси А.Раҳмонзода дар дарсҳои устурашиносӣ, на фақат гуфтаҳои Эмомалӣ Раҳмон дар амал табиқ мешавад, балки устодони дигар низ ҳамчун сарчашмаи илмӣ аз китобҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон истифода менамоянд. Акнун вақти он расидааст, ки устураҳои бостонро ба услуби сода омода созем. Ҳамчунин барои гирдоварӣ ва нашри илмии манобеи расму оинҳо, асотир, афсонаҳо ва амсоли ин ҷиддитар машғул шавем.

Баҳши дигари боби сеюми китоб «Зурвония» ном дорад, ки дар он роҷеъ ба як ҷараёни динию фалсафии аҳди бостони тоҷику форс будани зурвония; дар «Авесто» ҳамчун ҳудои замони бекарон, сарнавишт будани он; худованди қабл аз Зардушт шинохта шудани он; Осиёи Марказӣ будани зуҳури зурвония; баҳси пажӯҳандагон дар бораи зурвония; ривоятҳо дар бораи зурвония; пайдо шудани тасвирҳо ва ҳайкалҳои Зурвон; ба андешаҳои ирфонӣ таъсир расондани зурвония ва боз масъалаҳои хеле муҳими зурвония суҳан рафтааст, ки барои хонанда ҷолиб аст [5, С.304-318].

Боби чаҳоруми китоб «Оини зардуштӣ» ном дорад, ки Эмомалӣ Раҳмон дар фасли аввали он оид ба «Замон ва макони Зардушт» баҳс карда, аз ҷумла менигорад: *«Шахсияти Зардушт дар таърихи инкишофи афкори маънавии инсоният чандон бузургу ҷозибанок аст, ки бисёр халқҳои бостонӣ вайро аз нобиғагони ҷаҳони куҳан доништаанд. Ҳатто чунин халқе ба мисли юнониҳо, ки Фарби муосир фарҳанги онҳоро сарчашмаи тамаддуни имрӯзаи худ медонад, аз айёми куҳан бо номи ӯ ошно буда, дар бораи дини ӯ маълумоти муайян доштаанд»* [5, с. 319].

Сипас муаллиф бар асоси мадорики илмӣ така бар гуфтаи пажӯҳандагон Мери Бойс, Кристенсен, Ошгиёнӣ, Кёйпер, Фрай, Крюкова, Муъминзода, Массон, Муин, Баҳор, Маркварт, Пур Довуд, Омӯзгор, Нюберг, Абаев, Бернштам, дар бораи замони зиндагии Зардушт, хонаводаи ӯ ба тафсил суҳан ронда, бар асоси гуфтаи «Авесто», роҷеъ ба он минтақаҳое, ки дар ин китоби муқаддас омадааст, маълумот медиҳад.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст будани баҳсҳои бархе аз олимони тарафдорӣ мекунад, ки яке аз онҳо гуфтаи Л.Н.Гумилев аст. Ин пажӯҳанда сабаби ҷудоии ориёӣҳоро ба эронӣ ва тӯронӣ дар мазҳаб медонад: «*Хамаи ориёиёне, ки имону эътиқоди худро нисбат ба динҳои бостониӣ худ ҳифз карда буданд, тӯронӣ гардида, онҳое, ки дини зардуштиро қабул карда буданд, эронӣ шуданд*» [2, с.58].

Ин андешаро Эмомалӣ Раҳмон тақвият бахшида меафзояд: «*Ин ақидаи донишманди рус то андозае воқеъбинона буда, аз як сӯ, воқеияти таърихино инъикос мекунад ва аз ҷониби дигар бо мундариҷоти Авесто мувофиқат дорад*» [5, с. 351].

Гуфтаи олими рус Л.Н.Гумилев ва ибрази назари муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст аст. Манбаҳои дигари қадимӣ низ инро тасдиқ мекунанд, вале бархе аз тарихнигорони наҷодпараст ин нуқтаро ноҳида мегиранд ва вожаи «Тӯрон»-и ориёиро ба самти худ мекашанд, аз он барои хеш хувият месозанд. Дар таи чанд даҳсолаи охир дар бораи комилан ҷудо будани эронӣ ва тӯронӣ байни пажӯҳандагони баҳсҳои гуногун то ба имрӯз идома дорад. Ин муҳаққиқон баҳсҳои подарҳаво ва беасосдоранд, ки тӯрониро комилан аз эронӣ ҷудо медекананд, ҳатто гоҳе тахминан ва бедалел ба Л.Н.Гумилев ишорат мекунанд, ки гӯё тӯронӣ ба эронӣ ҳеч иртиботе надошта бошад. Хушбахтона, Эмомалӣ Раҳмон ба ин баҳс бори дигар равшанӣ меандозад, ки тӯронӣҳо яке аз қабилаҳои ориёӣ буданд.

Дар баҳси дуҷуми боби ҷаҳоруми асар роҷеъ ба «Авесто ва баҳсҳои он» иттилоъ дода шудааст. Муаллиф дар ин баҳс низ ба мисли баҳсҳои пешин дар асоси санадҳои илмӣ аввал дар бораи вожаи «Авесто» (Упаста, Апасток), ки маънии қонун ва дастурро дорад ишорат мекунад. Сипас ҳар баҳси Авесторо, ки панҷто – Ясно, Яштҳо, Вандидод, Виспарад, Хурдаавесто аст ба таври муфассал шарҳ медиҳад. Дар бораи сохтор, мазмун, вазифа ва дар ситоиши кӣҳою чӣҳо будани «Авесто» изҳори назар менамояд.

Баҳси сеюми ин боб «**Таълимоти Зардушт дар бораи ҷаҳон, инсон ва ахлоқ**» ном дорад. Дар он таҳкурсии ахлоқии ин таълимот, ситоиши рӯшноӣ ва мазамати торикӣ, некӣ ва бадӣ, Ахрумаздо ва Ахриман, пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек, аз ҳам ҷудо набудани ҷаҳони моддӣ ва маънавӣ, ҳамеша дар имтиҳон будани одам, эътимод ба донишу маҳорат, таъя ба хирад, ободию бунёдкорӣ, азнавсозии ҷаҳон тавассути дониш ва даҳҳо масъалаҳои, ки то ба имрӯз барои сохтани ҷомеаи мутамаддин арзиши худро гум накардаанд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Ҳамчунин дар ҳар мавриди муносиб муаллифи китоб бар он таъкид мекунад, ки ҳадафи бар фарҳанг ва таърихи ниёгон рӯ овардан, аз сабақҳои пешин барои сохтани ҷомеаи навини Тоҷикистон дарси ибрат омӯхтан аст:

«*Ба иборати дигар, ҳар коре, ки бо садоқату самимият анҷом мегирад, ҷаҳонро обод мегардонад. Ҳар кореро шахсе анҷом диҳад, ки онро нисбат ба дигарон беҳтар медонад.*

Аз гуфтаҳои боло, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар барҳам додани ҷаҳонбинии аситирӣ ва дар радифи аввал қарор додани проблемаи инсон ва ҷаҳони ӯ фалсафаи Юнони Қадим муқаддам набуда, ин масъалаҳо бори нахуст ва ба таври ҷамаҷониба аз ҷониби дини яктопарастии Зардушт ва китоби муқаддаси он Авесто гузошта шуд. Бузургии фалсафаи Юнони Қадим аз он иборат аст, ки нуқоти умдаи

таълимоти Авесторо аз худ карда, ба он ҷанбаи амалӣ дод ва онро дар ихтиёри фалсафаи ҷаҳон гузошт» [5, с. 398].

Нависандаи ин сатрҳо дар соли 2006 дар Италия бо профессори Донишгоҳи Наполӣ (Неапол) Ҷуванӣ мулоқот дошт. Ӯ муаллифи асарҳои зиёде аст, ки зимни суҳбат ёдовар шуд, ки маншаи аслии фалсафаи юнонӣ аз ориёӣ, ё эронӣ аст. Ман шӯҳӣ карда гуфтам, ки яъне «точикӣ аст» ва ӯ ҳам ҷавоб дод, ки «бале, фарқе надорад». Профессор Ҷуванӣ ахиран роҷеъ ба маншаи фалсафаи бостонӣ (ориёӣ) доштани ғазалиёти Ҳофиз се ҷилд китоб навиштааст, ки ду ҷилди он то соли 2006 ба забони италиявӣ чоп шудааст.

Боби панҷуми китоби Эмомалӣ Раҳмон «Оинҳои монавия ва маздакӣ» аз ду бахш «Монавия» ва «Маздакия» иборат аст. Дар китоб ба таври ҷудогона дар бораи ин оинҳо ва ҷойгоҳи ҳар кадоме дар раванди таърихи он замон, воқеаҳои мудҳиш, муборизаҳо, нофаҳмиҳо, талошҳо, гуруснагиҳо, фочиаҳо ва амсоли ин ба таври муфассал сухан рафтааст. Агар хонанда бо диққат китоби «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ»-ро мутолиа кунад бо идеяҳои созандагӣ бунёдкорӣ Эмомалӣ Раҳмон, ки имрӯз дар кишвари мо татбиқ намудан меҳақад ошно мешавад. Агар хонанда дилсӯзи миллату кишвари худ бошад худро дар канори ӯ қарор медиҳад ва бо муҳаббат барои ободии бештари миллат ва кишвар камари ҳиммат мебандад.

Муаллифи китоб дар раванди сухани худ дар мавридҳои муносиб гузаштаро ба имрӯз мепайвандад ва ба пеши муаллифони китобҳои дарсӣ вазифа мегузорад. Масалан, баъд аз баррасии давраи Пешдодиён натиҷагирӣ намуда таъкид менамояд: *«Пас давраи подшоҳии сулолаи Пешдодиёнро бигзор дар шакли асотирию нимасотирӣ бошад ҳам, чун саҳифаҳои нахустини сарнавишти тоифаҳои ориёинажоди муқими Осиёи Миёна пазируфта ва ба китобҳои дарсӣ ҷой додан аз манфиат холӣ нест» [5, С.68-69].*

Эмомалӣ Раҳмон дар байни сиёсатмадорони ҷаҳон пешгомӣ карда, дар ин китоб ҳақиқати сиёсиро, ки тоҷикон воқеан марбути ориёӣҳо ҳастанд, бори дигар тасдиқ намуд ва барои пажӯҳишҳои мантиқии оянда роҳи муносиб кушод. Эшон ба пажӯҳандагони улуми иҷтимоӣ таъкид мекунад, ки домани таҳқиқ ва таҳлили худро фарохтар намуда ба баррасии масъалаҳои гуногуни ориёӣ ба таври густурда ва ҷиддӣ машғул шаванд ва барои насли оянда омӯзиши онро интиқол дода, онҳоро бо гузаштаи пурифтихор ошно созанд: *«Чун сухан дар бораи таърих ва тамаддуни ориёӣҳо меравад, қаламрави васеи зиндагӣ ва амалиёти низомии бархӯрдҳои давлатҳои аввалини ориёӣ, динҳои фарҳангҳои онҳоро омӯختан зарур аст. Зеро миллати мо то ба имрӯз ҷӣ гуна роҳҳои пурпечуби таърихро дар таркиби давлатҳои ориёӣ ва гайриориёӣ тай кардааст, мавриди алоқамандии бевоситаи мардуми мо, хосатан ҷавонон бояд қарор бигирад» [5, с. 88].*

Ин суханони муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моро водор месозад, ки бештар ҷустуҷӯ кунем. Хеле хуб аст, ки муаллиф тамаддуни ориёиро марбути тоҷикон, эронӣ, афғонҳо ва қавмҳои дигари ҳиндуаврупой низ медонад. Ба гуфти ӯ муҳаққиқон ба омӯختан машғул бишаванд, соҳиби самараҳои нек хоҳанд шуд. Аз ин рӯ бархе аз онҳоро аз осори юнонӣ, чинӣ, тибетӣ низ метавон пайдо кард. Масалан, олими рус Б.И.Кузнетсов дар китоби худ «Эрони бостон ва Тибет

(Таърих дини Бон)» ёдовар мешавад: «*Барои ифодаи Эрон ва эронӣён тибетӣҳо калимаҳои тоҷикро дар вариантҳои гуногун навиштаанд (stag-gzig, rta-mjug, stag-bzhi, rtag-gzigs, ta-zig ва ғайра)*» [ниг. 7 с.45].

Пас мо бояд ба манобеи чинӣ ва тибетӣ низ рӯ оварем, ки дар ин бора олимони аврупоӣ низ ишоратҳои зиёд доранд. Дар натиҷаи шароити хуб ҳоло даҳҳо ҷавонони тоҷик забонҳои гуногуни хориҷӣ, аз ҷумла чиниро меомӯзанд. Умед аст, ки дар оянда аз байни онҳо касоне пайдо мешаванд, ки сарчашмаҳои чинию тибетиро мавриди омӯзиш қарор дода, саҳифаҳои камомӯхтаи таъриху фарҳанги моро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд.

Тамаддуни ориёӣ на фақат то ба Ҳинду Чину Тибет густариш ёфтааст, балки ба гуфтаи пажӯҳандагони ғарбӣ асоси тамаддуни аврупоӣ ориёӣҳо буданд, ки инро аз китоби Гордон Чайлд, ки зери унвони «Ориёӣҳо – асосгузори тамаддуни аврупоӣ» метавон мутолиа кард [ниг. 7]. Аз ин ҷиҳат ба таърих рӯ овардани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беҳуда нест.

Имӯзҳо гоҳе, баъзеҳо дар миёни мардум, дар чойхона, ошхона, кӯча, бозор, маърақаҳо ва чойҳои дигар меғунд, ки «гузашта чи лозим, ғама имрӯзро хӯр!», «омӯхтани фарҳангу адабу таърихи гузашта ягон чиз медиҳад?» саволҳои ба ин монанд хеле зиёд аст. Ба ин савол метавон бо савол мурочиат кард. Имрӯзи мо аз кучо пайдо шудем? Мо тоҷикон аз кучо ба вучуд омадем? Магар ҳамин лаҳза, ё 20 сол пеш ё сад сол пеш? Ҳама чизи имрӯз реша бар гузашта дорад. Пас ба гузашта эътибори ҷиддӣ додани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, сохтани имрӯз аст! Сохтани имрӯз ояндаи дурахшон аст! Аз ин рӯ решаҳои фарҳангии худро ҷустан аз рӯйи мантиқ буда, бар асоси санадҳо, пайванди имрӯзро бо гузашта марбут доништан дар китоби «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» инъикси худро ёфтааст, ки барои ҳар як тоҷики дурандеш ва хидматгори миллат ва Ватан муҳим аст!

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар хулосаи ин китоб дар назди ҳар пажӯҳанда вазифа мегузорад, ки барои доништани решаҳои ниёгон ҷиддитар машғул бишаванд:

«Истиқлолияти миллӣ барои мо ҷиҳати сомон бахшидан ба ин кор имрӯз шароити мусоиде фароҳам овардааст. Олимону муҳаққиқони мо бояд тамоми соҳаҳои адабу маърифат ва афкори диниву ирфонӣ ва ҷаҳониро омӯхта, таъсиру нуфузи ин маънавияти пурарзиши моро ҳарчи бештар дастраси ҷаҳонӣён намоянд....

Дар роҳи муайян намудани ташаккулу инкишофи тамаддуни ориёӣ ва дигар тамаддунҳои ҳамҷавори он, ки ҳамзамон бо тамаддуни ориёӣ амал мекарданд, мо имрӯз фақат қадаме ба пеш гузоштем. Зимни он мушоҳида намудем, ки бисёр масъалаҳои умдаи маданияти моддӣю маънавии тамаддунҳои мазкур ҳанӯз равшан нашудаанд ва нуқоти баҳсовари онҳо ба сабаби қадима буданашон ва осори катбӣ надоштаниашон ҳаллу фасли худро дар адабиёти ориёишиносӣ наёфтаанд. Дигар масъалаҳои марбут ба забон, аз ҷумла интишори гурӯҳи оилаи забонҳои ҳиндуэронӣ ва ба вучуд омадани оилаи ҳиндуаврупоӣ низ пурра ҳалли худро наёфтаанд.

Дар омӯзиши ин масъала мо бояд бо олимону забонишиносони Эрону Афғонистон, ки бо тоҷикон якҷо ҳомилони тамаддуни ориёӣ мебошанд, ҳамчунин донишмандони мамолики Ғарб ҳамкорӣ намоем, ҳавзаҳои маданияту фарҳангии минтақаҳои мазкурро дар ин кор ҷалб кунем ва барномаҳои муштараки фарҳангӣ созмон диҳем. Зеро

масъалаҳои тамаддуни ориёӣ он қадар бузургу гус-турда ҳастанд, ки ба танҳои, бидуни иштироки муҳаққиқони минтақаи марбути амри муҳол аст» [5, с. 445].

Бале, ҳақ аст. Барои он ки сабаби ба эронӣ ва тӯронӣ чудо шудан ва ё ба дину мазҳабҳои ғайр гаравида, аслияти худро дигар кардани ориёӣҳоро дарк кунем, баъзе воқеаҳои имрӯзро низ таҳлили намоем, шояд барои фаҳмидани он гузаштаи дур ёрӣ расонад. Магар имрӯз ин ё он қавму миллат ҳама зери дирафши як дин ё ҳизб қарор дорад? Албатта не! Ба даҳҳо дастаҳо ва гурӯҳҳо чудо аст! Яъне чист? Чавоби дақиқ додан мушкил!

Бозмондаҳои табори ориёиро фақат як чиз метавонад саҳт ва воқеан муттаҳид созад, ки ин ҳам забони тоҷикии форсии дарӣ аст! Яке аз пажӯҳандагони эронӣ Руқияи Беҳзодӣ низ ба баррасии қавму наҷоди ориёӣ пардохта ёдовар мешавад, ки: «...дар сарзаминҳои бо тӯлу арзҳои густурдаи чуғрофиёӣ вучуди ҳамбастагӣ каму беш мутафовит аст... бо вучуди ин, беҳтарин омили пайванддиханда ва мутамаизсозанда забон аст. Ва он чӣ ки имрӯз донишмандонро ба самту сӯи шинохти ақвоми куҳан савқ медиҳад ва ёрӣ мекунад забон ва дониши забоншиносӣ аст» [ниг. 1 С.5-6].

Андешаи оқилонаи Сарвари кишвар буд, ки соли 2008 бузургдошти Соли забони тоҷикӣ эълон шуд. Акнун ҳар зиёии тоҷик бояд мувофиқи тавоноии худ дар ин роҳ ҳиссае бигзорад, яъне аз гап ба амал гузарад. барои рушди забони тоҷикии форсии дарӣ кори некеро анҷом бидиҳад. Яке аз ин корҳои нек тамоми рисолаҳои илмӣ, дар тамоми риштаҳо бояд, ҳатман ба забони тоҷикӣ таълиф шавад.

Чаноби Олӣ сабақҳои таърихро ёдрас намуда, ҳушдор медиҳанд, ки забони мо дар тамоми коргузори ба тадриҷ мақоми миллӣ ва давлатии худро ҳамаҷониба пайдо кунад. Аз ин рӯ бисёр масъалаҳо, ки марбути рушди имрӯзаи забони тоҷикӣ аст сарвари оқилро ба ташвиш меорад. Маҳз аз ҳамин сабаб дар мавридҳои муносиб гаштаву баргашта пажӯҳандагони забоншиносро таъкид мекунанд, ки омӯзиш ва баррасии масъалаҳои гузашта ва имрӯзаи марбут ба забонро ба таври муназзам идома диҳанд. Аз ҷумла ба забоншиносон пешниҳоди муфид мекунанд, ки муштаракоги забони портӣ ва тоҷикиро дақиқтар биомӯзанд: «Тибқи иттилое, ки ман дорам чандин сол боз дар байни забоншиносон дар бораи дар кадом макон пайдо шудани забони тоҷикӣ (форсӣ)-и нав – дар вилояти Форс ё Осиёи Миёна баҳс меравад. Дар ин робита муҳаққиқон хеле бамаврид унсурҳои муштараки забони тоҷикию портиро таъкид кардаанд. Забоншиносон бояд ин масъаларо таҳқиқу баррасӣ намуда, натиҷаи онро манзури оммаи васеи халқу миллати азизамон гардонанд» [5, с. 179].

Дар охири солҳои ҳаштод ва аввали навади садаи бист равшанфикрони дилсӯзи тоҷик мехостанд, ки иқтисод, сиёсат, забон, таърих, фарҳанг ва ҳамчунин шоир, нависанда, олим, ҳунарманд, пушту паноҳи ҷонфидо дошта бошанд. Хушбахтона, ҳоло мо чунин саварро дорем, ки он Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аст. Пас бояд ҳама аз як гиребон сар бароварда баҳри амалӣ намудани орзую ормонҳои миллиамон кор кунем.

Аксари равшанфикрони тоҷик дар ду даҳсолаи охири садаи XX орзу доштанд, ки тоҷикон дар тамоми соҳаҳои зиндагӣ ҳаққу ҳуқуқи худро дарёбанд. Ҳатто гурӯҳҳои буданд, ки барои амалӣ намудани андешаҳои неки худ ҷоннисорӣ

намоянд, вале дар он замон иҷрои орзуҳои неки фарҳангӣ мушкил буд. Ҳоло замон дигар шудааст. Тамоми қорҳои амалишаванда дар дасти сарваре аст, ки худаш на танҳо қорҳои барои рушди забон, миллат ва кишвар муҳимро меҳисобад, балки бо таълифоти худ табақаи зиёии ҷомеаро ба ҷунбиш меорад. Акнун мо зиёиёни тоҷик бояд дар қанор набошем. Дар паҳлуи ин Сарвари оқил барои иҷрои орзуҳои ширини деринаи худ талош биварзем. Ҳадалақал ҳар кас дар иҷрои қори худ аз дилу қон машғул бошад ва ё агар идеяи муносиб дошта бошад барои амалӣ намудани он қўшиш намояд, онгоҳ мо ин забон, ин миллат ва ин кишварро ба аз ин ҳам бештару хубтар ба гулистони ҳақиқӣ табдил хоҳем дод! Барои он ки бо ҷасорат ба пеш равем як бори дигар асарҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро мутолиа бояд кард ва аз он сабақ омўхт ва баъдан бо неруи дучанд ба иҷрои қор пардохт.

Адабиёт

1. Бехзодӣ Руқия. Ориёӣҳо ва ноориёӣҳо дар ҷашмандози қухани таърихи Эрон.- Теҳрон: Интишороти Таҳурӣ, 1382 (2003).
2. Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия.- М., 1993.
3. Кузнецов Б.И. Древний Иран и Тибет. (Истории религии Бон). Предисловие: Нармаев Б.М., Послесловие: Зелинский А.Н. СПб.: Евразия, 1998.
4. Лихачёв Д.С. Беден не тот, у кого мало, а тот кому мало // Дуружба қародов, 1986.- №6.- С. 220-224.
5. Раҳмонов А. Назария ва сайри таърихии устурасозии форсӣ-тоҷикӣ.- Душанбе, 1999; Пиндорҳои асогирӣ дар адабиёти тоҷикӣ.- Душанбе, 1999; Заминаҳои асогириву маросимӣ дар адабиёти нимаи аввали садаи ХХ.- Душанбе, 2004.
6. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ.- Душанбе: Ирфон, 2006.
7. Раҳмонӣ Р. «Ориёнои Бузург» – созмони миллатдўстон // Паёми Душанбе, 1992.- № 56.- 25 март.
8. Rahmoni R. Tajik Women as Folktale Tellers: Tales in tradition (With video-records). Dushanbe-Budapest.- Moscow: Humanitary, 2002.
9. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтори мардуми тоҷик.- Душанбе, 2008.
10. Чайлд Г. Арийцы. Основатели европейской цивилизации / Пер. с англ. И.А.Емца.- М.: ЗАО Центрполиграф, 2005.